

İbn-i Sînâ ve Kant'ta Muhayyile Yetisinin Epistemik Fonksiyonu

Epistemic Function of Imagination in Avicenna and Kant

AYKUT KÜÇÜKPARMAK

Gaziantep İslam Science And Technolog University

Received: 01.05.2024 | Accepted: 23.06.2024

Abstract: Imagination and its functions are one of the important issues that should be emphasized in the context of the processes of obtaining knowledge. In the course of history, one of the names that made significant contributions to the discussions in this context is Avicenna who one of the distinguished figures of the classical period and the other is Kant who the peak name of the modern period. A comparison of the imagination theories of these two thinkers on the one hand will help us better understand the subject and on the other hand it will help us determine to what extent the views of Avicenna and Kant on the subject contain similarities and differences. In this context, the main thesis of the study is that Kant's theory of imagination in terms of its nature and the problems it addresses is significantly different from the Avicenna approach. This basically stems from the fact that, while Kant considers the synthesis function of the faculty of imagination in its relationship with the unity of consciousness as an a priori act that makes experience possible, Avicenna examines the functions of this faculty in the context of explaining the process of abstraction. Depending on this, Kant treats the functions of the imagination as at the level of conscious and as a comprehensive act.

Keywords: Imagination, Kant, Avicenna, synthesis, epistemology.

Giriş

Muhayyile yetisi ve fonksiyonları felsefi düzlemde, günümüzde çağrıştırdığı gerçek olmayan, fantezi ve kurmaca gibi anlamlarından daha öte ve bunlara zıt olarak, gerçeği bilme ve elde etme süreçlerinde belirleyici rol oynayan kökensel bir işleve sahiptir. Bilindiği üzere muhayyile yetisinin epistemik fonksiyonları üzerine yapılan değerlendirmeler Platon ve Aristoteles'e kadar uzanır ve bu bağlamdaki tartışmaların günümüze değin önemli mesafeler katettiği ifade edilebilir. Şüphesiz Aristotelesçi gelenek çizgisinde muhayyile yetisi ve fonksiyonlarına dair açıklamalara en önemli katkıyı sunarak, uzun süre geçerliliğini koruyacak son şeklini veren kişi İbn-i Sînâ'dır (Tiryaki, 2015, s. 8). Gerçekten de İbn-i Sînâ gerek iç duyum yetilerini detaylandırma gerekse de fonksiyonlarını çok çeşitli boyutlarıyla ayrıntılı olarak ortaya koyma noktasında, kendisinden sonra uzun süre aşılamayacak bir iç duyum teorisi ortaya koymuştur.

Öte yandan modern dönemde, muhayyile yetisinin deneyimin imkân koşulu olarak epistemik rolünü ortaya koyarak bu yetiyle ilgili teorilere en dikkate değer katkıyı yapan diğer bir isim ise şüphesiz Kant'tır (Makreel, 1990, s. 9). Kant muhayyile yetisi ve onun sentez fonksiyonunu anlama yetisinin kategorileri ve zaman a priori formuyla ilişkisi içerisinde ele alan bu yaklaşımı ile muhayyile teorisini daha farklı bir boyuta taşıyarak, kendi ifadesiyle felsefenin 'en önemli ve derin' (Kant, 1998, A XVII) araştırma konusu olarak gördüğü bir incelemenin parçası haline getirmiştir.

Bu hususlar göz önüne alındığında, muhayyile yetisine dair önemli tezler öne süren bu iki büyük filozofun konu hakkındaki görüşlerine dair bir anlama ve karşılaştırma çabasının meselenin daha yetkin bir şekilde anlaşılmasına katkı sunacak bir mahiyet arz ettiği ifade edilebilir. Çünkü böyle bir karşılaştırma klasik dönemden modern döneme muhayyile yetisinin epistemik fonksiyonlarına dair anlayışta ne türden bir değişme meydana geldiğini ya da ne ölçüde benzerlikler olduğunu görmemize olanak sağlayacaktır. Bu çerçevede çalışmamızın temel varsayımı Kantçı muhayyile teorisinin zamanla kurulan ilişki üzerinden İbn-i Sînâcı anlayıştan kökensel bir farklılık içerdiği ve buna bağlı olarak bu ikisinin benzer olduğu iddialarının (Back, 2005, s. 102) sorgulanmaya açık olduğu varsayımdır.

Bu değerlendirmeler ışığında çalışmamızın amacı İbn-i Sînâ ve Kantçı muhayyile teorilerini karşılaştırarak Kant'ın önceki dönemlerle ilişkisini,

ne ölçüde etkilendiğini ve hangi noktalardan ayrıştığının ortaya konulması ve bu ikisi arasında kurulan benzerlik iddialarının değerlendirilmesi olarak belirlenebilir.

Bu çerçevede belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus da inceleme-mizin muhayyilenin yalnızca epistemik fonksiyonlarıyla sınırlı olacağı meselesidir. Çünkü muhayyile yetisi ve fonksiyonları estetikten ahlaka, onto-lojiden bilgi alanına (Kalin, 2014, s. 23) varıncaya kadar çok geniş bir alanla ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede İbn-i Sînâ ve Kant'ın muhayyile teorileri özellikle estetik yargı, sanatsal üretim ve ahlak alanlarıyla da yakından ilgilidir. Ancak biz amaçlarımız doğrultusunda bu hususlara değinmeden yalnızca epistemik fonksiyonlarıyla ilgileneceğiz.

Muhayyilenin Sentez Fonksiyonu

Aristoteles'ten beri süren gelenek içerisinde muhayyile yetisine dair her ne kadar farklı görüşler olsa da, bu yetinin en temelde akıl ile duyu yetileri arasında aracı bir güç olarak fonksiyon icra ettiği ve bu rolünü sentez işlevi üzerinden yerine getirdiği hususu pek değişmeden aynı kalmıştır. İbn-i Sînâ ve Kant'ın muhayyile teorileri de dikkate alındığında, her ne kadar akıl ve duyuların mahiyetine dair anlayışlarında dikkate değer farklılıklar olsa da, bu yetinin duyu yetisinden gelen verileri sentezleyerek akıl/anlama yetisi ile ilişkilendirip bilinir kılma rolünün benzer olduğu görülebilir. Ancak, kanaatimizce bu benzerlik biçimsel bir benzerlik olup çözmeye çalıştığı epistemik problemler açısından Kantçı muhayyile teorisi İbn-i Sînâcı anlayıştan önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu farklılık en temelde muhayyile yetisinin sentez fonksiyonu ile çözülmeye çalışılan problemlerin mahiyetinde kendini gösterir. Buna göre İbn-i Sînâcı anlayışta muhayyile yetisi ortak duyum (*hiss-i müşterek*) ve hayal ile ilişkisi üzerinden, duyulur tikelin soyutlanarak akledilir hale getirilmesi problemiyle ilgiliyken, Kantçı muhayyile yetisi zamanda meydana gelen izlenimler çoklusunun bir bilinçte nasıl birleşeceği meselesi üzerinden a priori ya da a posteriori türden herhangi bir deneyimin, daha doğru bir ifadeyle herhangi bir bilince sahip olmanın imkânı problemiyle ilgili görünmektedir. Şüphesiz bu farklılığın ortaya konması ve ne ölçüde benzerlikler bulunduğu tespit edilmesi, bu iki düşünürün görüşleri arasında daha detaylı bir karşılaştırmayla belirlenebilir.

Böyle bir karşılaştırma yapılırken öncelikle bazı hususların belirlenerek, karşılaştırmanın nasıl bir zemin ve çerçevede yapıldığının belirlenmesi oldukça yararlı olacaktır. Bu çerçevede ilk olarak dikkate alınması gereken şey, Kant'ın muhayyile yetisine atfettiği fonksiyonların İbn-i Sinâcı anlayışta farklı yetilerle ilişkili olduğu hususudur. Diğer bir ifadeyle Kant'ın tek bir yeti olarak muhayyileye atfettiği çeşitli sentez fonksiyonları İbn-i Sinâcı anlayışta muhayyileden ayrı hayal ve ortak duyu (*biss-i müşterek*) gibi yetilere atfedilmiştir. Dolayısıyla İbn-i Sinâcı muhayyile teorisi temelinde yapacağımız bu karşılaştırma, sadece ayrı bir yeti olarak muhayyile yetisini değil hayal ve ortak duyumun fonksiyonlarını da dikkate alarak yapılacaktır. Gerçi İbn-i Sinâ'nın bu yetilerle farklı yetileri kast etmediği, aynı yetinin farklı fonksiyonlarını kast ettiği şeklinde yorumlar da mevcuttur (Rahman, 1981, s. 81; Tiryaki, 2015, s. 165-169; Wolfson, 1973, s. 278). Ancak konumuz açısından bakıldığında, bu yorumlar farklı bir netice çıkarmayacaktır. Dolayısıyla Kant'ın muhayyile yetisinin sentez fonksiyonuna dair iddiaları İbn-i Sinâ'nın ortak duyu, hayal ve muhayyile yetisine atfettiği fonksiyonlarla ilişki kurularak ele alınacaktır.

Dikkate alınması gereken diğer bir mesele ise, Kant'ın muhayyile teorisinin *Eleştirî*'nin ikinci basımında uğradığı değişimlerin böyle bir karşılaştırma zemininde ne ima ettiği hususunun belirlenmesidir. Daha açık bir ifadeyle Kant'ın, *Eleştirî*'nin ikinci basımında muhayyilenin sentez fonksiyonuna dair görüşlerinden tamamen vazgeçip geçmediğini belirleyerek, yukarıda işaret edilen türden bir karşılaştırmanın mümkün olup olmadığının belirlenmesidir. Bu çerçevede temel problem kimi yorumcuların Kant'ın Transendental Çıkarımın ikinci basım versiyonunda muhayyile yetisine atfedilen sentez fonksiyonunu anlama yetisine atfederek, birinci baskıdaki teorisinden vazgeçtiği şeklindeki iddialardır (Rundell and Robinson, 1994, s. 139). Buna göre a priori kategorilerin nesnel geçerliliği ya da idrakin imkân koşulu olan bilincin birliği için gerekli olan sentez, anlama yetisinin 'düşünüyorum' tasavvuru altında gerçekleştirdiği sentez olacak ve muhayyilenin bağımsız fonksiyonuna gerek kalmayacaktır. Ancak, bu mesele bağlamında bizim temel alacağımız yaklaşım, her ne kadar ortaya konması çalışmanın sınırlarını aşan ve geniş bir incelemeye bağlı olsa da, Kant'ın Transendental Çıkarımın ikinci versiyonundaki görüşlerinin ilk baskıdaki iddialarıyla tamamen zıt ve onu geçersiz kılan türden görüşler olmadığı

yaklaşımıdır. Diğer bir ifadeyle anlama yetisine atfedilen ‘düşünüyorum’ tasavvur altında kavramın birliğini sağlayan sentez, ilk baskıda muhayyilenin gerçekleştirdiği öne sürülen senteze rağmen ve ondan bağımsız olarak gerçekleşemeyeceğinden, bu ikisi arasında çelişki olmadığı yaklaşımını (Ben-net, 1975, s. 135; Çıvgın, 2014, s. 288; Guyer, 2009, s. 725) esas alacağız.

Tüm bu hususlar dikkate alındığında, İbn-i Sînâ'nın ortak duyu, hayal ve muhayyile yetileri üzerinden ortaya koyduğu soyutlama süreçleriyle, Kant'ın deneyimin imkân koşulu olarak muhayyilenin üçlü sentezi arasında geçerli bir karşılaştırma zemini olduğunu ve buradan hareketle Kantçı iddiaların İbn-i Sînâcı görüşlerle ne ölçüde benzerlik ve farklılıklar içerdiği hususunun belirlenebileceği ifade edilebilir.

Her iki filozofun muhayyile teorisinde öne sürdükleri açıklamaların başlangıç noktası, duyumdan gelen izlenimler çoklusunun birleştirilmesi meselesidir. Diğer bir ifadeyle duyu organları ya da duyu yetisi tarafından temin edilen çeşitli verilerin bir birlik haline getirilerek sentezlenmesi sürecinin açıklanması meselesidir. İbn-i Sînâ bu konuyu ortak duyum ve fonksiyonları çerçevesinde ele alırken, Kant muhayyilenin kavrama sentezi (*synthesis of apprehension*) adını verdiği fonksiyonu içerisinde inceler.

İbn-i Sînâ Aristotelesçi geleneğin doğrudan bir takipçisi olarak, ortak duyuyu dış duyu organlarının getirdiği suretlerin birleşip kendisinde resmolduğu ve algının gerçekleştiği iç duyu organı olarak tanımlar:

“... [Ortak duyu] beş duyudan yansıyan ve onlardan kendisine sevk edilen suretlerin hepsini bizatihi kabul eder.” (İbn-i Sînâ, 2013, s.150)

“... ortak duyu bütün duyulurların kendisine geldiği bir güçtür.” (İbn-i Sînâ, 2021, s.294)

“ [Ortak duyu]... duyuların merkezidir. Ondan çeşitli şubeler oluşur ve duyular onlara götürür. Gerçekte algılayan işte odur.” (İbn-i Sînâ, 2021, s.296)

Burada ortak duyum, farklı duyu organlarının objeden aldığı duyulur formları birleştirerek algılamının gerçekleştiği bir merkez olup, soyutlama sürecinin gerçekleştiği ilk aşama olarak karşımıza çıkar. İbn-i Sînâ böyle bir iç duyu organının var olduğunu göstermek için yaptığı açıklamalarda, ortak duyumun gelen duyu verilerini birleştirme süreciyle ilgili ayrıntıları vererek (İbn-i Sînâ, 2021, s. 294-296), bu yetinin soyutlama fonksiyonunu daha da belirginleştirir. İbn-i Sînâcı bu açıklamalardan çıkarılabilecek en önemli

sonuç, algısal idrakin ortak duyumun birleştirme fonksiyonu ile tam olarak gerçekleşmesidir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde dikkat edilmesi gereken en önemli husus, bu algılama sürecinde İbn-i Sînâ'nın birleştirilen duyu verilerinin zamanda oluşuna dair herhangi bir atıfta bulunmamasıdır. Daha açık bir ifadeyle, bu duyu verilerinin ardışık anlarda bulunmasına bağlı olarak, farklı anlardaki duyu verilerinin nasıl birleşerek algılanır hale getirileceği problemine herhangi bir şekilde atıfta bulunmamasıdır. Bu noktada Kant ile İbn-i Sînâ arasındaki farkın anlaşılmasında hayati bir öneme sahiptir.

Buna karşılık Kant'ın kavrama sentezi ve muhayyile yetisinin diğer sentez aktlarıyla ilgili değerlendirmelerinin tamamı, izlenimler çoklusunun ya da duyularla verilen çeşitliliğin zamanda olması meselesiyle ilgili olup, bu durumun neden olduğu problemin üstesinden gelinmesiyle ilgilidir. Kant bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Tasavvurlarımız nereden gelirse gelsin, ister dış şeylerin etkisiyle veya iç nedenlerin etkisi olarak, ister a priori kökene sahip olsun ya da tezahür olarak deneysel olsun, zihin durumları olarak onlar iç duyuma aittir ve iç duyuma ait olarak tüm algılarımız iç duyumun formel koşuluna, yani zamana tabidir. Bu nedenle onların her biri zamanda bağlantılanmalı, düzenlenmeli ve ilişkili hale getirilmelidir. Bu genel açıklama takip eden tüm tartışmaların üzerine temellendiği zemin olarak alınmalıdır” (Kant, 2009, A99)

Kant'ın sentez aktıyla ilgili açıklamaların başına yerleştirdiği bu pasajdan açıkça anlaşılacağı üzere, muhayyile yetisinin temel işlevleri izlenimler çoklusunun zamanda ilişkilendirilip düzenlenmesiyle ilgilidir ve bu herhangi bir deneyim ya da bilince sahip olmanın imkân koşulu olarak Transendental Çıkarım bölümünün en temel problemidir. Bu noktada, nereden kaynaklanırsa kaynaklansın her bir algının zamana tabi olmasının nasıl bir problem ortaya çıkardığını ve bunun deneyimin imkân koşulu olmasının ne anlama geldiğinin açıkça ortaya konması gerekli görünmektedir.

Kant'ın anlama yetisi kategorilerinin zorunluluğunu göstermeyi hedeflediği Transendental Çıkarım bölümünün temel tezi; “izlenimler çoklusunun bilinci olarak deneyim ancak kategoriler objektif geçerliliğe sahipse mümkün olur” şeklinde ifade edilebilir (Küçükparmak, 2017, s. 91). Buna göre herhangi bir deneyim ancak onu meydana getiren izlenimler

kümesinin bir bilinçte birleştirilmesiyle mümkün olabilir. Kant bu husus şu şekilde ifade eder: “Şimdi duyumdaki tüm verilere a priori olan bilincin birliği olmaksızın ne bizdeki algı ne de izlenimler arasındaki birlik ve bağlantı ortaya çıkmaz.” (Kant, 2009, A107) Bunun en temel anlamı bir kimsenin herhangi bir deneyim ya da algının bilincinde olmasının, algıyı oluşturan izlenimler çoklusunun aynı ‘ben’e atfedilmesi ya da bir ve aynı bilinçte içermesinin zorunlu olduğudur (Guyer, 2010, s. 123).

Bu noktada şu soruyu sorabiliriz, bütün izlenimlerin zamanda ortaya çıkması izlenimler kümesinin bir ve aynı bilinçte birleştirilmesi bağlamında nasıl bir probleme neden olmaktadır? Bunu anlamak için belli bir süre bir ve aynı şeye baktığımızı farz edelim, bu süre ardışık anlardan oluşur ve biz her bir anda bir duyu izlenimine sahip oluruz. Örneğin t_1 anında A_1 izlenimine, t_2 anında A_2 izlenimine ... t_3 anında A_3 izlenimine sahip olduğumuzu kabul edelim. Ancak görüleceği üzere bu duyu izlenimleri bir birinden farklıdır. İşte izlenimlerin zamanda ortaya çıkmasının ‘bilincin birliği’ için problem olması tam da bu durumla ilgilidir. Yani zamanın ardışık anlarında meydana gelen bu izlenimler bir ve aynı bilinçte nasıl birleştirilecekler? Diğer bir ifadeyle zamanın ardışık anlarında meydana gelen izlenimlerin birbirleriyle ve bir ve aynı bilinçle ilişkileri kurulmazsa deneyimin imkân koşulu olan bilincin birliği sağlanamaz. İşte nereden kaynaklanırsa kaynaklansın izlenimlerin iç duyumun formel koşulu olan zamana tabi olmasıyla ilgili problem budur. Kant’ın bu problemin üstesinden gelmek için sunduğu çözüm ise sentez teorisidir. İşte yukarıda alıntılarladığımız paragraftaki her türden algının zamana tabi olmasının sentezle ilgili tartışmaların zemini olmasının anlamı da tam olarak burada karşımıza çıkar.

Nispeten uzun bu açıklamaların ardından, Kant’ın izlenimler çoklusunun bir bilinçte birleşmesini mümkün kılan sentezin ilk aşaması olarak sunduğu kavrama sentezine daha yakından bakabiliriz. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere izlenimler çoklusu olarak her bir algı zamana tabi olarak tezahür ettiğinden, bunların izlenimler çoklusu olarak idrak edilebilmesi ancak birleştirmeye mümkün olabilir. Çünkü biz bir izlenimler çoklusunun, izlenimler çoklusu olarak ancak belirli bir süreçte bilincinde olabiliriz ve bu da ancak belli bir birleştirme etkinliğiyle mümkündür. Kant bu durumu şu şekilde ifade eder:

Her duyum izlenimler çoklusu (*manifold*) içerir. Ancak zihin, zamanı birbirini takip eden izlenimler dizisinde takip etmeseydi, bu izlenimler çoklusu olduğu şekliyle kavranamazdı. Çünkü bir anda içerilen bir şey olarak (as contained in one instant) herhangi bir kavrayış mutlak birlikten başka bir şey olmaz. Şimdi bu izlenimler çoklusunun birlik halinde bir duyum olması için (mekânın tasavvurunda olduğu gibi) ilk olarak bu izlenimlerin gözden geçirilmesi (run through) ve bir arada tutulması gerekir. Bu eylemi kavrama sentezi olarak adlandırıyorum. (Kant, 2009, A99)

Bu metindeki “Çünkü bir anda içerilen bir şey olarak herhangi bir kavrayış mutlak birlikten başka bir şey olmaz.” ifadesi, Paton’un da işaret ettiği gibi (Paton, 1936, s. 358), Kant’ın amaçlarını belirsiz kılacak şekilde, sanki yalın bir anda mutlak bir birlik olarak kavrayış mümkünmüş gibi çağrışımında bulunsada, metnin tamamı ve Kantçı hedefler dikkate alındığında tam tersi bir anlama sahiptir (Ewing, 1938, s. 76). Yani tüm algılar bir çokluk içerdiği ve bunun idraki bir süreç içerisinde gerçekleştiğinden dolayı, yalın bir an ve mutlak bir birlik olarak bir kavrayış mümkün olmadığından bu çift katmanlı çokluğun bir ve aynı bilinçte birleştirilmesi, herhangi bir bilince sahip olmanın zorunlu koşuludur. İşte tamda bu anlamda kavrama sentezi bu izlenimler çoklusunun kavranarak birlik haline getirilmesi aktıdır.

Her iki düşünürün duyuyu yetisinin temin ettiği çeşitli verilerin birlik haline getirilmesiyle ilgili değerlendirmelerine işaret ettikten sonra, ikinci aşamada bu birliğin korunması sürecine geçebiliriz. İbn-i Sînâ ortak duyumda idrak edilen suretlerin hayal ya da musavvire adı verilen bir güç tarafından muhafaza edildiğini ifade eder. Bu iki yetinin konuları bir olsa da, biri o sureti idrak ederken diğeri onu yalnızca muhafaza etmekle farklılaşır. Bu yetiyle ilgili işaret edilmesi gereken en önemli hususlardan bir diğeri bu yetinin duyulur nesnelerle ilgili herhangi bir yargıda bulunamaması, onları sadece muhafaza etmesidir (İbn-i Sînâ, 2021, s. 298; 2014, s. 150). Bu durumun ima ettiği en önemli netice, İbn-i Sînâcı açıklamada duyusal idrakin hayal yetisinin fonksiyonundan bağımsız olarak gerçekleşebiliyor olmasıdır. Yani, daha önce de işaret ettiğimiz üzere, ortak duyum ister beş dış duyudan gelsin ister iç duyulardan gelsin, karşılıklı bulunuş ile duyusal idraki gerçekleştirir. Hayal ise karşılıklı bulunuş bittikten sonra o sureti muhafaza eder. O halde karşılıklı bulunuş gerçekleştiği sürece duyulur idrak hayal yetisinin herhangi bir işlevine ihtiyaç duymadan mümkün olacaktır.

Eğer bu yorumumuz haklıysa, İbn-i Sinâ'ı açıklamada algı idrakinin zamana tabi oluşunun dikkate alınmadığını ve bu bağlamda hayal yetisine herhangi bir fonksiyon atfedilmediğini söyleyebiliriz.

Buna karşılık, Kant elde edilen izlenimler çoklusunun muhafaza edilmesi meselesini muhayyilenin yeniden üretme sentezi adı altında doğrudan zamanla ilişkili olarak ele alır. Burada Kant, muhayyilenin deneysel ve transendental fonksiyonları arasındaki ayrıma işaret ederek, ki bu ayrım iki düşünür arasındaki en önemli farklılıklardan birisidir, bir argüman geliştirir:

“Şimdi en saf a priori duyularımızın bile, izlenimler çoklusunun belirli bir birleşimini, yani kapsamlı bir yeniden üretme sentezini mümkün kılan birleşimini, içermeksizin bize bilgi temin edemeyeceğini gösterdiğimiz varsayalım. O zaman muhayyile yetisinin bu sentezi tüm deneyime a priori olan bir temele sahiptir ve a priori prensipler üzerine temellenir ve dolayısıyla biz tüm deneyimin imkan koşulu olan muhayyilenin saf transendental bir sentezini varsaymalıyız (çünkü bu olasılık zorunlu olarak tezahürlerin yeniden üretilebilirliğini varsayar). (Kant, 2009, A102)

Bu pasajda Kant, zamana dair bilincimizin muhayyilenin salt transendental sentezine bağlı olduğundan hareketle, bu transendental sentezin zamanda verilen deneysel izlenimler çoklusunun sentetik birliği için de zorunlu olduğu sonucuna geçen bir argüman sunar. Buna göre bir çizgi ya da bir andan diğerine kadar geçen zamanı düşündüğümüzde bu izlenimleri ancak ardışık olarak kavrayabildiğimizden, her defasında önceki izlenimi, örneğin bir çizginin ilk parçasını, kaybetseydik ve bir sonrakine geçtiğimizde onları yeniden üretmeseydik, o zaman bütün bir çizgi tasavvuruna sahip olamazdık (Kant, 2009, A102). Görüleceği üzere izlenimleri bir ve aynı obje olarak algılamak ancak geçmiş izlenimlerin yeniden üretilmesiyle mümkündür. İşte muhayyilenin yeniden üretme sentezi sayesinde ardışık anlardaki izlenimleri bir bilinçte kavrayabilir ve böylelikle bu izlenimleri bir birlik olarak düşünebiliriz (Wolff, 1963, s. 128). Dolayısıyla Kant'ın duyu verilerinin muhafaza edilmesiyle ilgili muhayyilenin yeniden üretme sentezi, ardışık anlardaki izlenimler çoklusunun bir bilinçte birleştirilmesinin, diğer bir ifadeyle herhangi türden bir deneyimin, imkân koşulu olarak karşımıza çıkar. Burada altı çizilmesi gereken en önemli hususlardan biri, Kant'ın ifade ettiği şekliyle yeniden üretme sentezinin yalnızca çizgi, sayma ya da belli bir sürenin geçmesi gibi ardışıklığı açıkça görülen türden deneyimler için

değil, her türden deneyim için de zorunlu koşul olduğu hususudur. Çünkü yeniden üretme sentezi yalnızca çizgi gibi ardışık noktalardan oluşan bir düşüncenin tasavvuru için değil, aynı zamanda nokta tasavvurunun kendisinin mümkün olması için de zorunludur. Bunun nedeni nokta tasavvurunun da iç duyumun zaman a priori formuna tabi olmasıdır. Dolayısıyla Kant'ın verdiği örnekleri yalnızca konunun anlaşılmasını kolaylaştırıcı örnekler olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Kanaatimizce bu hususun dikkate alınması, Kant ve İbn-i Sînâ'nın verdiği birbirine benzer gibi görünen örnekler arasındaki farkın anlaşılmasında hayati bir öneme sahiptir. İbn-i Sînâ farklı yerlerde düşen bir yağmur damlasının çizgi halinde görünmesi ya da renkli bir noktanın döndürülünce daire gibi algılanması şeklindeki Kant'ın çizgi örneğine benzer örnekler verir. Öncelikle İbn-i Sînâ bu örnekleri dış duyumdan ayrı olarak ortak duyumun varlığı (İbn-i Sînâ, 2021, s. 298) ya da bir şeyi iki şey olarak görme (İbn-i Sînâ, 2021, 284) gibi fiziksel bazı durumları açıklamak üzere ele alır ve bilincin birliği ile ilgili herhangi bir atıfta bulunmamış görünür. Gerçekten de dış duyu ile ortak duyumun farkını açıklarken sunduğu izaha baktığımızda, İbn-i Sînâ'nın hedefi gerçekte bir nokta ya da damla olan nesnenin nasıl olduğundan farklı olarak ya da gerçekte olmadığı şekliyle çizgi veya daire olarak algılandığını, yani ifade doğru olacaksa bir illüzyonun nasıl gerçekleştğini ortaya koymaktır. Gerçekte bir tane olan şeyin iki tane görünmesiyle ilgili izahlarında da durum aynıdır ve bu açıklamaları tamamen fiziksel bir zeminde sunar. Bir şeyin iki şey olarak görünmesine dair sunduğu açıklamada bu durum açıkça görülebilir:

“... kesişmenin ötesinde bulunan iç ruhun ileriye ve geriye doğru hareket ederek dalgalanmasıdır. Böylece onun iki zıt yöne doğru olan iki hareketi olur: Birisi ortak duyuya doğru olan, diğeri ise iki sinirin karşılaştığı yere doğru olan harekettir. Dolayısıyla ortak duyuya duyulurun suretini götüren şey silinmeden önce bir kere daha duyulurun sureti ortak duyuya gider. ... bu gibi bir sebepten dolayı iki tarafa da hızlı bir şekilde hareket ettiği görülen bir şey iki gibi görünür. Çünkü onun sureti ortak duyuda silinmeden önce gözün kendisini göreceği bir tarafta, diğeri ise başka bir taraftadır. Böylece o ikisinin idraki iki tarafta birden gerçekleşmiş olur. Ayrıca aynı şekilde renkli bir nokta dairesel bir şeyde dönse dairesel bir çizgi olarak

görülür. Hızla doğrusal olarak uzatılsa doğrusal bir çizgi olarak görülür.” (İbn-i Sînâ, 2021, s. 284)

Tüm bu değerlendirmeler dikkate alındığında, iki düşünürün noktanın çizgi olarak algılanmasına dair örnek üzerindeki değerlendirmelerinin ancak biçimsel olarak benzediğini ifade etmek oldukça makul görünmektedir. Zira İbn-i Sînâ bu örnek üzerinden, ifade yerindeyse görsel bir illüzyonun nasıl gerçekleştiğini fiziksel bir zeminde ele alırken, Kant bu örneği deneyimin imkân koşulu olarak, zamanda ardışık izlenimlerin bir bilinçte birleştirilmesinin, ancak muhayyile yetisinin transendental a priori senteziyle mümkün olduğunu göstermek üzere tamamen zihinsel bir düzlemde ele alır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Kantçı açıklamada bu sentez sadece çizgi tasavvuru için değil, noktanın ya da herhangi türden bir deneyimin bilinci için de zorunludur.

Geldiğimiz bu noktada Kant'ın deneyimin imkân koşulu olarak gördüğü sentezin üçüncü veçhesine yani kavramda tanıma sentezine geçebiliriz. Kant kavrama ve yeniden üretme sentezlerinin gerekli olmakla birlikte yeterli olmadığını, bilincin birliğinin sağlanabilmesi için bir de yeniden üretilen izlenimler çöküşünün önceki anlardaki ile bir ve aynı olduğunun tanınmasının da gerektiğini ifade eder:

“Düşündüğümüz şeyin bir an önce düşündüğümüz şeyle aynı olduğunun bilincinde olmaksızın izlenimler serisindeki bütün yeniden üretimler boşuna olacaktır. Çünkü bu izlenim o anki durumumuzda yeni bir izlenim olur. ... ve bu izlenimler kümesi, ancak bilincin ona temin edeceği birlikten yoksun olacağından, asla bir bütün oluşturamaz.” (Kant, 2009, A103)

Kant bu durumu açıklamak için sayı örneğini kullanır. Buna göre beş sayısını düşünebilmek ancak onu oluşturan ardışık birimlerin her an yeniden üretilmesinin yanında, bunların öncekilerle bir ve aynı olduğunun da farkında olunmasıyla mümkün olur. Ancak, Paton'un da işaret ettiği şekliyle, burada Kant'ın asıl işaret ettiği husus beş sayısını düşünebilmek için beş birimin bizim saydığımız birimler olduğunu tanımanın yanı sıra, onu tek bir sayma ediminde bir bütün olarak kavramda tanınmasının da gerekli olduğudur (1936, s. 374). Yani her bir anda öncekileri de kapsayan ve bunların aynılığının tanındığı bir birlik olarak bilincinde olunmanın gerekli olduğudur.

Geldiğimiz bu noktada Kant'ın sentez teorisini şu şekilde özetleyebiliriz. Herhangi bir deneyime sahip olabilmek için zamanın ardışık anlarında ortaya çıkan izlenimler kümesini ilk önce tek bir idea olarak kavramalı, daha sonra bunları yeniden üretmeli ve son olarak da bunların bir ve aynı oluşunun farkında olmalıyım. Bu farkında olma ya da tanıma aktı olmaksızın deneyimin imkân koşulu olan bilincin birliği sağlanamayacaktır. Çünkü bu olmadığında biz herhangi bir anda önümüzde duran boşlukta asılı izlenimler çoklusuna sahip olabiliriz, fakat bunların bir öncekiyle özdeşliğinin bilincine vararak bir birlik oluşturamayız (Paton, 1936, s. 374). Bu değerlendirmelerden açıkça anlaşılacağı üzere, tanıma aktı yeniden üretme ve onun öncekiyle aynı olduğunu hatırlayarak bileştirmeyi ima eder görünmektedir (Makreel, 1990, s. 24).

Tüm bu değerlendirmelerle ilgili işaret edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de, bu sentezlerin birbirini takip eden ayrı aşamalar olmadığının akılda tutulmasıdır. Diğer bir ifadeyle bu önce kavrama senteziyle başlayıp yeniden üretme ve tanıma senteziyle biten aşamalar değil, bir ve aynı sentez ediminin üç yönü olarak anlaşılmalıdır (Hartnack, 2001, s. 48). Aksi takdirde bu üçlü sentezinde bir bilinçte bir araya getirilmesi problemi tekrardan gündeme gelir ki, bu zaten sentez teorisinin üstesinden gelmeye çalıştığı problemin kendisidir.

Buna karşılık İbn-i Sînâ'nın muhayyile teorisinde Kantçı tanıma sentezine tekabül eden bir hatırlama ve birleştirme aktının olmadığını ya da tersten İbn-i Sînâcı açıklamalardaki musavvire ve hafızanın fonksiyonu olarak hatırlamanın Kantçı anlamda deneyimi mümkün kılan bir akt olarak ele alınmadığını ifade etmek mümkün görünmektedir. Gerçekten de İbn-i Sînâcı açıklamada musavvire ve hafızanın fonksiyonuna baktığımızda, bunlar deneyimi mümkün kılan a priori koşullar olarak değil, deneyim gerçekleştikten sonra hasıl olan duyulur suret ve duyulur olmayan manaları depolayan ve daha sonra vehim ya da muhayyile yetisinin isteği üzere onları geri çağırın yetiler olarak karşımıza çıkar (İbn-i Sînâ, 2021, s. 300). Dolayısıyla deneyimin imkânı bu hatırlama fonksiyonundan bağımsız olarak, daha önce işaret ettiğimiz üzere, karşılıklı bulunuşa bağlı olduğundan , İbn-i Sînâcı açıklamada hatırlama ve deneyime sahip olma birbirinden ayırt edilebilir fonksiyonlar olarak görünmektedir. Buna bağlı olarak Kantçı sentez teorisindeki hatırlama ve birleştirmeyi içeren tanıma sentezinin İbn-i

Sînâcî açıklamadaki hatırlamadan farklı bir mahiyette olduğu sonucu çıkarılabilir görünmektedir.

İbn-i Sînâcî açıklamada, yukarıda ele aldıklarımızın dışında, diğer bir terkip ve tahlil fonksiyonu vardır ki, bu akt akıl kullandığı zaman müfekkire, hayvani güç ya da vehim kullandığında ise muhayyile olarak adlandırılan yeti tarafından gerçekleştirilir (İbn-i Sînâ, 2021, s. 298). Muhayyile hayal ve hafıza depolarından aldığı suret ve manaları birleştirme, ayrıştırma ya da bunlara benzer ve zıt suretleri sürekli üretme tabiatında olan en işlek iç duyum olarak karşımıza çıkar. İbn-i Sînâ muhayyilenin bu terkip, tahlil ve yeniden üretim etkinliğinin kuşatılamayacak kadar çok tikel sebeplerinin olduğunu ifade etse de, asıl sebebin mana ile suret arasında kurulan duyudaki uyum ve zamansal yakınlık olarak belirler (İbn-i Sînâ, 2021, s. 312; İbn-i Sînâ, 2005, s.198). Şüphesiz İbn-i Sînâ'nın muhayyile yetisine atfettiği fonksiyonlar yalnızca duyulardan kaynaklanan verilerin terkip ve tahliliyle ilgili olmayıp, bunun çok ötesinde aşkın alanla irtibatı üzerinden vahiy, gelecekte haber verme ve ilham gibi durumların açıklanmasını da içine alır. Tahmin edileceği üzere İbn-i Sînâcî açıklamadaki bu hususların Kant'ta herhangi bir karşılığı olmadığından, bu bağlamda bir mukayese zemini yoktur ve iki düşünürün teorileri arasındaki temel farklılık noktalarından bir diğeridir.

Buna karşılık Kant'ın muhayyilenin deneysel sentezi anlamında sunduğu açıklamalar, İbn-i Sînâcî açıklamalara büyük ölçüde paralel görünür. Gerçekten de Kant, özellikle *Antropoloji*'de muhayyilenin duyularına bağlı olarak yaptığı üretme ve birleştirme aktından ayrıntılı olarak bahseder (Kant, 2007, s. 278-279) ve onu bir birinden uzak görülen şeyler arasında bağlantı kurma yetisi olarak ele alır (Kant, 2007, s. 325). *Eleştiri*'de bir kırımızı kurşun (cinnebar) düşüncesine sahip olmanın kırmızılık ile ağırlığın düzenli bir şekilde birleştirilmesiyle ancak mümkün olabileceğini ve düzenli birlikteliği de muhayyilenin gerçekleştirdiğini ifade eder (Kant, 2009, A101). Ancak burada altı çizilmesi gereken husus, Kant'ın İbn-i Sînâcî açıklamalara benzeyen muhayyile yetisine dair bu değerlendirmelerini, yetinin deneysel sentezi olarak değerlendirmesidir. Daha önce işaret ettiğimiz üzere, Kant tüm deneyimin imkân koşulu olarak muhayyilenin transendental sentezini bundan ayırır ve muhayyilenin deneysel sentezinin ancak ona a priori olan transendental sentezi ile mümkün olduğunu belirtir.

Geldiğimiz bu noktada iki filozofun muhayyile teorilerinin birbirinden ayrıldığı temel hususları daha belirgin bir şekilde ortaya koyacak uygun bir zemin olduğu ifade edilebilir. Bu çerçevede iki filozofun muhayyile teorileri arasındaki farklılık bağlamında işaret edilmesi gereken ilk husus şudur: İbn-i Sînâci muhayyile teorisi asıl itibarıyla duyudan akla doğru soyutlama (İbn-i Sînâ, 2021, s. 132) süreciyle ilgili bir açıklama sunmak ve ikinci olarak da feyzen duyuma doğru tenzil sürecini tespit etmekle ilgili bir çabadır. Bu anlayış çerçevesinde izlenimler çoklusunun ardışık anlarda oluşuna bağlı olarak bunların bir bilinçte birleştirilmesi ve dolayısıyla herhangi bir deneyimin imkânı meselesi neredeyse bir problem olarak ele alınmamış görünmektedir.¹ Buna karşılık Kant'ın muhayyile teorisinde bu yetiye atfettiği temel işlev bilincin birliğini sağlayan temel bir sentez olarak, herhangi bir deneyimin imkân koşulu olmasıyla ilgilidir. Gerçekten de Kant, *Eleştiri*'de daha önceki yazılarından farklı olarak, muhayyile yetisini çağrışım yasaları üzerinden tasavvurları oluşturan, toplayan ve geliştiren oluşturunca ve deneysel yönüyle değil, daha çok deneyimi mümkün kılmak için tasavvurlara zorunlu olan birliği sağlayan yeti olarak (Makreel, 1990, s. 25) transendental yönüyle, yani herhangi bir bilinci mümkün kılan a priori koşul olması yönüyle ele alır. Yine Kant bu durumu bir dipnotta, muhayyilenin sentez fonksiyonunun deneyimin zorunlu bir koşulu olduğu hususunun kendinden önce hiç dikkat çekilmeyen bir husus olduğunun altını çizerek ifade eder (Kant, 2009, A120). Sonuç olarak İbn-i Sînâci açıklamada muhayyile yetisi ve onun epistemik fonksiyonları daha çok soyutlama süreçleri ve bunların açıklanmasıyla ilgiliyken, Kantçı epistemolojide tüm izlenimlerin zamanda gerçekleşmesiyle bağlantılı olarak herhangi türden bir deneyimin imkânıyla ilgilidir. Bu husus göz önüne alındığında, iki felsefi sistemde muhayyile yetisinin epistemik işlevinin önemli ölçüde farklı olduğu ifade edilebilir görünmektedir.

¹ Bu çerçevede İbn-i Sînâ'nın talebelerinden Behmenyar'ın onun açıklamalarında fiziksel olan ile akıl arasındaki birliği kurmanın zorluklarına dair dile getirdiği eleştiriler (Tiryaki, 2015, s. 72-73), İbn-i Sînâci açıklamada duyulanın bilincin birliğiyle ilişkisinin kurulma problemine işaret eden bir değerlendirme olarak görülebilir.

İkinci olarak İbn-i Sinâ'da muhayyile yetisi ve fonksiyonları deneysel ve tikelle ilgili olan ve kendisi de fiziksel bir nesnesi, yani beyinde bir yeri bulunan bir organ olarak karşımıza çıkarken, Kant'ta anlama yetisinin bir fonksiyonu olarak (Makreel, 1990, s. 29) en azından bir organı bulunmayan zihinsel bir yeti şeklinde ele alınır. Buna bağlı olarak İbn-i Sinâcı açıklamada muhayyile yetisi ve sentez fonksiyonları fiziksel olanla ilgili ve fiziksel organlarla gerçekleşen bir sentezken, Kant'ta muhayyile yetisinin transendental sentezi tamamen bilincin birliğiyle ilgili zihinsel ve mantıki bir etkinlik olarak (Bennett, 1975, s. 108) karşımıza çıkar. Kanaatimizce bu hususun gözden kaçırılması Kant ile İbn-i Sinâcı teoriler arasındaki önemli farklılıkları ıskalayarak, yüzeysel benzerlikler kurulmasına neden olabilir görünmektedir. Örneğin Back, İbn-i Sinâ'nın büyük bir karenin iki karşıt kenarına bitişik ve birbirine eşit iki karenin tasavvur edilmesine dair misali ile Kant'ın bir evin algılanmasıyla ilgili örneği arasında, ne türden bir benzerlik olduğunu ve hangi yönleriyle benzediğini de açık bir şekilde ifade etmeden, bir benzerlik olduğunu öne sürer (2005, s. 128). Oysa, yukarıda işaret ettiğimiz husus çerçevesinde, dikkatlice ele alındığında ve filozofların bu örneklerle göstermek istediği hususlar göz önünde bulundurulduğunda, bu örneklerin birbirinden oldukça farklı olduğu görülecektir. Gerçekten de İbn-i Sinâ'nın kare örneğine baktığımızda, o bu örnekle birbiriyle tamamen aynı olan fakat bir karenin solunda ve sağında bulunan daha küçük iki kare şeklinde tikel bir sureti idrak etmenin cismani bir organa bağlı olarak mümkün olduğunu göstermek suretiyle, tikelleri maddesinden tamamen soyutlayan fakat maddi ilişkilerden soyutlamaksızın idrak eden hayal yetisinin cismani bir organ olduğunu ispatlamayı hedefler (İbn-i Sinâ, 2021, s. 334).

Buna karşılık Kant'ın sabit bir durum olarak evin deneyimi ile ardışık bir durum olarak nehirde hareket eden gemiye dair örnekleri, tamamen deneyimi mümkün kılan a priori koşulların ortaya konulmasıyla, daha özelden nedensellik kategorisiyle, ilgili olup doğrudan izlenimlerin zamana tabi olmasına bağlı problemi çözmeyi amaçlar. O burada, tüm izlenimlerimiz mutlak bir şekilde ardışık olmasına karşılık, gerçekte ardışık izlenimlerden oluşan bir olay ile sabit bir durum arasındaki ayrımın nasıl mümkün olduğu problemini, ki Beck bunun Kant'tan önce kimsenin dikkat çekmediği bir problem olduğunu öne sürer (1978, s. 134), ele alarak deneyimin ancak

nedensellik kategorisiyle mümkün olduğunu göstermeye çalışır (Küçükparmak, 2017, s. 145-148).

Tüm bu hususları göz önüne aldığımızda, İbn-i Sînâ ve Kant'ın ele aldığımız örnekleri arasında benzerlik olmadığı, aksine mahiyetleri ve ele aldıkları problemler açısından kökensel olarak farklılaştıklarını ifade etmek oldukça makul görünmektedir. Çünkü İbn-i Sînâ, kare örneği üzerinden tikel bir suretin ancak cismani bir organla idrak edilebileceğini göstermeye yönelik fiziksel bir düzlemde bir tartışma yaparken, Kant ev örneğiyle mutlak surette ardışık olan izlenimlerden hareketle 'olay' ile sabit bir durum arasındaki farkın nasıl mümkün olduğu epistemik problemini tamamen bilinç düzleminde ele alır.

İki filozofun muhayyile teorileri arasındaki temel farklılıklardan sonuncusu da kapsamla ilgili olarak tespit edilebilir. Daha açık bir şekilde ifade etmek istersek, öncelikle İbn-i Sînâcı muhayyile teorisinde yetinin fonksiyonları, daha önce işaret ettiğimiz üzere, dış duyumun nesneleri ve onlardan türetilmiş suretlerle sınırlı gibi görünmektedir, hatta duyu ötesi alan olan akıllar aleminden aldığı manalarla ilişkisinde dahi, muhayyile onları tikel duyulur suretinde idrak eder (Durusoy, 1993, s. 134). Dolayısıyla muhayyile ve sentez fonksiyonu yalnızca duyulur tikellerle ilgili bir rol oynar. Buna karşılık Kantçı teoride muhayyilenin sentez fonksiyonu yalnızca duyulur nesnelerin deneyimi için değil, aynı zamanda deneyimin imkan koşulu olan zaman-mekân a priori formlarının tasavvur edilebilmesi için de zorunlu bir koşuldur (Kant, 2009, s. A100). Dolayısıyla sentez aktı yalnızca deneysel tasavvurların bilincinde olmayı değil, deneyimi mümkün kılan a priori tasavvurların da bilincinde olmayı kapsayan bir edim olarak karşımıza çıkar.

Sonuç

İbn-i Sînâ ve Kant'ın muhayyile teorilerine dair tüm bu değerlendirmeler dikkate alındığında ulaşılabilecek en önemli sonuçlardan biri; bu iki teorinin mahiyetleri itibarıyla kökensel farklılıklar bulundurduğu hususudur. Bunun en temel nedeni Kant'ın muhayyile yetisinin sentez fonksiyonunu, deneyimi mümkün kılan a priori bir akt olarak bilincin birliğiyle ilişkisi içerisinde ele almasına karşın, İbn-i Sînâ'nın bu yetinin fonksiyonlarını duyulur nesneden akledilir tasavvura giden soyutlama sürecini açıklama

bağlamında incelemesidir. Buna bağlı olarak Kantçı açıklamalar bu sentezi bilinç düzeyinde anlama yetisine ait bir zeminde inceler. Oysa İbn-i Sînâcı açıklamalar konuyu duyulur nesnelerle ilişkisi temelinde fiziksel bir mesele olarak ele alır. Yine bunlara bağlı olarak Kant bu sentez aktını a priori ve deneyime ait her türden tasavvuru mümkün kılan kuşatıcı ve kökensel bir akt olarak ele alırken, İbn-i Sînâcı açıklamada yalnızca duyulur tikeller için gerekli bir akt olarak ele almış görünür.

Şüphesiz Kant'ın muhayyile teorisi ve bu çerçevede sunduğu açıklamalar İbn-i Sînâ'nın da dahil olduğu Aristotelesçi gelenekteki açıklamalarla ilişkilidir ve bu zemine dayanır. Ancak Kant bu sentezi deneyimin imkân koşulu olan a priori bir akt olarak ele almakla, bu gelenekten önemli ölçüde farklı bir pozisyonda konumlanmaktadır.

Kaynaklar

- Back, A. (2005). Imagination in Avicenna and Kant. *Topicos*, 29, 101-130.
- Beck, L. W. (1978). *Essays on Kant and Hume*. Yale University Press.
- Bennett, J. (1975). *Kant's Analytic*. Cambridge University Press.
- Çıvgın, A. *Descartes, Hume ve Kant Örnekleri Üzerinden Bilginin Tesisinde Hayal Gücünün İşlevi: Bir Eleştiri Denemesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Durusoy, A. (1993). *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdaki Yeri*. İFAV Yayınları.
- Ewing, A. C. (1938). *A Short Commentary on Kant's Critique of Pure Reason*. The University of Chicago Press.
- Guyer, P. (2009). Editorial Notes. *Critique of Pure Reason*. (Paul G. And Allen W, Çev.). Cambridge University Press.
- Guyer, P. (2010). The Deduction of the Categories: The Metaphysical and Transcendental Deductions. Paul G. (Ed.), *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason* içinde (s. 118-150). Cambridge University Press.
- Hartnack, J. (2001). *Kant's Theory of Knowledge An Introduction to the Critique of Pure Reason*. Hackett Publishing Company.
- İbn-i Sînâ. (2005). *İşaretler ve Tenbihler*. (Ali D. & Muhittin M. & Ekrem D. Çev.). Litera Yayıncılık.

- İbn-i Sînâ. (2014). *En-Necat Felsefenin Temel Konuları*. (Kübra Ş. Çev.). Kalcı Yayınları.
- İbn-i Sînâ. (2021). *Kitâbü's-Şifa: Nefs*. (Mehmet Z. T. Çev.). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Kalın, İ. (2014). *Akıl ve Erdem*. Küre Yayınları.
- Kant, I. (1996). *Critique of Pure Reason*. (Werner S. P. Çev.). Hackett Publishing.
- Kant, I. (2007). *Antropology, History and Education*. (Mary G. Çev.). Günter, Z. and Robert B. L. (Ed). Cambridge University Press.
- Kant, I. (2009). *Critique of Pure Reason*. (Paul G. And Allen W. Çev.). Cambridge University Press.
- Küçükparmak, A. (2017). *Kant'a Göre Bilgi ve Metafizik'in İmkânı*. İz Yayıncılık.
- Makreel, R. A. (1990). *Imagination and Interpretation in Kant: The Hermeneutical Import of the Critique of Judgement*. The University of Chicago Press.
- Rahman, F. (1981). *Avicenna's Psychology*. Oxford University Press.
- Rundell, J. and Robinson, G. (1994). *Tabayyül Gücünü Yeniden Düşünmek*. (Ertuğrul, B. Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Paton, H. J. (1936). *Kant's Metaphysic of Experience Volume I*. Unwin Ltd.
- Tiryaki, M. Z. (2015). *İbn-i Sînâ Felsefesinde Mütehayyile/Müfekkire ve Vahim* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Wolfson, H. A. (1973). The Internal Senses in Latin, Arabic and Hebrew Philosophic Texts. Isadore, T. And George, W. (Ed.), *Studies in The History of Philosophy and Religion* içinde (s.69-133). Harvard University Press.

Öz: Muhayyile yetisi ve fonksiyonları bilgiyi elde etme süreçleri bağlamında üzerinde durulması gereken önemli hususlardan biridir. Tarihi seyir içerisinde, bu bağlamda yapılan tartışmalara önemli katkılarda bulunan isimlerden biri klasik dönemin seçkin simalarından İbn-i Sînâ iken, diğeri ise modern dönemin zirve ismi Kant'tır. Bu iki düşünürün muhayyile teorilerine dair bir karşılaştırma, bir taraftan konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacakken diğer taraftan da İbn-i Sînâ ve Kant'ın konu bağlamındaki görüşlerinin ne ölçüde benzerlik ve farklılıklar içerdiğini belirlememize yardımcı olacaktır. Bu çerçevede çalışmanın temel tezi, Kant'ın muhayyile teorisinin mahiyeti ve ele aldığı problemler açısından, İbn-i Sînâci yaklaşımdan önemli ölçüde farklı olduğudur. Bu en temelde, Kant'ın muhayyile yetisinin sentez fonksiyonunu, deneyimi mümkün kılan a priori bir akt olarak bilincin birliğiyle ilişkisi içerisinde ele almasına karşın, İbn-i Sînâ'nın bu yetinin fonksiyonlarını soyutlama sürecini açıklama bağlamında incelemesinden kaynaklanır. Buna bağlı olarak Kant, muhayyile yetisinin fonksiyonlarını bilinç düzeyinde ve kapsamlı bir akt olarak ele alır.

Anahtar Kelimeler: Muhayyile, Kant, İbn-i Sînâ, sentez, epistemoloji.

